

Den moderna världsrymdens poetik

AV DANIEL HELSING

När man tänker på världsrymden och poesi går tankarna sannolikt till Harry Martinsons *Aniara* – det stora rymdeposet från 1956 som blev en omedelbar bästsäljare och ett av det svenska 1900-talets viktigaste och mest uppmärksammade litterära verk. Men *Aniara* kom inte från ingenstans. Redan på 30-talet hade Martinson börjat fundera över vad den moderna naturvetenskapen innebar för poeten och poesin. Reflektionerna resulterade i "Stjärnsången" i tidskriften *Vintergatan* 1938, en essä som stundtals närmar sig *Aniara* i poetisk kraft och klarsynthet.

Martinsons utgångspunkt i "Stjärnsången" är att den moderna naturvetenskapen, i synnerhet den moderna fysiken och astrofysiken, ställer poeten inför unika och exempellösa utmaningar. Om en av poetens främsta uppgifter är att i någon mening fånga och återspegla världen, hur uppnår hen detta i kvantfysikens och astrofysikens tidsålder? Problemet är nämligen, menar Martinson, att den gamla, förvetenskapliga världsbildens trygghet för alltid har gått förlorad. Den gamla världsbilden – idyllisk i sin litenhet och begriplighet – kan man inte längre tro på, men man kan heller inte greppa dess efterträdare, som i matematisk komplexitet och rumslig storhet övergår dödliga människors förstånd:

Vad astronomen under sitt trägna nattarbete finner då han riktar jättetuben ut mot stjärndjungelns håligheter, stjärngläntor eller dungar av eld är (med matematiken som särskiljningsmetod) en bottenlös ljusårsrymd av egenskapligheter, vars återspeglingar genom astronomerna, astrofysikerna och matematikerna transformeras till den tankens form av fattbarhet som kan uppnås via de vetenskapliga tillvägagångssätten.

Därför kan den astronomiskt icke skolade människan mindre än någonsin känna sig hemmastadd i universums bottenlösa stjärngård. Hon har fått veta för mycket för att kunna återgå till det gamla, och för litet för att på ett övertygande sätt kunna bära med sig det nya astrofysiska i sin tanke, sitt synsätt, sin sång. Hellre än att blamera sig avstår hon från stjärnsången, hur tankarna än må tränga sig på varje gång höststjärnorna börjar tändas. Vägen till sång genom stjärnorna blir inte längre så sångbart osökt som förr, och detta trots den *sångens sanning*, som ännu i dag klingar oförnött ur den tegnériska stjärndikten. [---] Jag tror inte att ett notvarp i all världens skönlitteratur från tiden mellan 1900 och 1938 skulle ge någon större fångst av verkligt daggfrisk stjärndikt. Stjärnsången är bliven fattig och åtskilligt hämmad.

Stjärndiktarna har misslyckats, är Martinsons dom: de har inte lyckats integrera vetenskapen i sina sånger. Samtidigt borde, enligt Martinson, den moderna vetenskapen ha gett upphov till "en stjärnförundrad universalistdiktning utan like". Varför? Därför att all diktning uppstår ur förundran,

som i sin tur bottnar i en känsla av ens egna begränsningar: "diktens källåder är förundran och utan gränskaning och gräns känsla ingen förundran." Det är mot denna bakgrund världen borde svämma över av stjärnsånger – känslan av människans egna gränser har nämligen aldrig varit skarpare.

Det är inte bara stjärnor därute nu, men tusentals vintergator. Man räknar inte längre med ljusår (redan det ofattligt) men med millioner ljusår. Därtill kommer utvecklingen av de vetenskapliga synsätten om ljusets natur, kvanta, tyngd och de olika astronomiska skolornas teorier, som korsas mot varandra likt tysta matematiska klingor över de svindlande världsdjupen.

Samtidigt är det inte alls uppenbart hur poeten skulle närma sig dessa astronomiska fenomen – deras gränslöshet går nämligen bortom alla de gränser som poeter är vana vid:

Diktens uråldriga rättighet var att framföra övertoner och överdrifter, men var ska överorden hämtas då det gäller den moderna astrofysikens världsbild? Temperaturen i solarnas inre (upp till 50 millioner grader) – man frågar sig: kan denna inre hetta i universums kärnor ens längre benämnas som ett tillstånd i materien? Dessa oerhörda solar som man skulle vilja likna vid skälvande titaniska klotblixtar i vilkas inre de elektriska stormskalorna spelas in i varandra till crescendo innanför och

bortanför all fattbarhet! Fattbara kunde de endast vara inom egenskapsområden som ligga utanför varje slag av mänsklig föreställningsförmåga. Hos oss fattbara endast via de vetenskapliga tillvägagångssätten, tempererade genom matematiska formler eller avkylda på sifvertavla.

Den vetenskapliga tidsålderns poet befinner sig alltså i trångmål: å ena sidan finns det fler och större gränsöverskridande teorier och perspektiv att bearbeta poetiskt än någonsin; å andra sidan verkar poetens traditionella grepp och tekniker hopplöst otillräckliga för uppgiften.

När det gäller vägar ut ur detta trångmål verkar Martinson en aning ambivalent. Han kan inte upphöra att fascineras av de ändlösa rymdvidderna och de "skälvande titaniska klotblixtar[na]"; men han beskriver också den "förkrossande känsla som kan gripa oss vid tanken på universums oerhördhet".

Martinsons tentativa lösning är att föreslå något som han kallar "de provisoriska absoluten". Dessa absolut är ett sätt att förankra poesins tankebilder i kroppen, i de biologiska funktionerna och behoven: "Vi ska aldrig kunna komma att undgå, att vårt tankeliv tar färg av våra fysiska och psykiska reaktioner. Det är vår begränsnings självbevarelsesått, och instinktivt sker tillskärningen av tankebilderna just efter detta ått." För stjärndiktarens del innebär detta att de bilder hen producerar inte bör innehålla "övertoner och överdrifter" – de astrofysikaliska processerna är ju större och intensivare än vi någonsin kan föreställa oss – utan

snarare sammankrympningar: "Bildtänkandet kan här endast ha en sammankrympande funktion. Det förtätar bottenlöshetsaningarna till bilder, begränsade fattbarheter." Martinson är noga med att påpeka att inte vilka sammankrympningar som helst duger – en del av dem är "dumma", exempelvis dem som tenderar att dyka upp i populärvetenskapen, där en ljusstråle färdas bredvid ett tåg för att illustrera hur långt ett ljusår är, med effekten att läsaren bara får "en lång död siffrerad som ingenting säger". Nej, det krävs bilder av ett djupare, mer originellt och mer sinnligt förankrat slag – exempelvis av det slag som Martinson själv producerar i denna essä. Den redan citerade bilden av de matematiska klingorna som korsas över de svindlande världsdjupen är i det närmaste oöverträffad, enligt min mening: en jordiskt sinnlig bild (klingor som korsas) kombineras med en abstrakt metafor (matematiska klingor) och ett suggestivt dunkelt uttryck i vilket tankens känslspröt aldrig når botten (de svindlande världsdjupen). I Aniara återkommer han sedan med fler, likaledes oöverträffade stjärnsånger (sång 85):

Galaxen svänger runt
liksom ett hjul av upplyst rök
och röken det är stjärnor.
Det är solrök.
I brist på andra ord vi säger solrök,
har du fattat.
Jag menar, att språken inte räcker
till vad den synen innerymmer.

Det rikaste av alla språk vi känner
xinombriskan har tre miljoner ord,
men den galax du blickar in i nu
har mer än nittio miljarder solar.
Har någon hjärna ens behärskat alla orden
i Xinombras språk.
Ingen enda.
Då fattar du.
Och fattar inte.

Martinsons rymdpoesi är som starkast när den utför en pendelrörelse mellan begripliggörande bilder å ena sidan och grepp som visar att rymden går bortom allt mänskligt förstånd å andra sidan. Först presenterar han en originell metafor som ger läsaren ett nytt perspektiv på stjärnor och galaxer – "hjul av upplyst rök", "solrök" – genom att, i linje med de provisoriska absoluten, reducera de astrofysikaliska fenomenen till det mänskligt gripbara, det jordiska, det sinnliga. Men i nästa andetag ifrågasätter han sina egna bilder genom att säga att han använder dem "[i] brist på andra ord", eftersom språket och det mänskliga förståndet är hopplöst otillräckliga för att förstå de astrofysikaliska fenomenen – något som också inskräps ytterligare i andra versen. Det är just denna växling mellan de positiva beskrivningarna – de originella bilderna – och de negativa beskrivningarna – inskräpningen av att vi aldrig kommer att greppa universum – som gör Martinson till en av 1900-talets stora stjärndiktare. Kombinationen av, och kvaliteten hos, de positiva och negativa beskrivningarna ger upphov till en förundran utan like. Martinson reducerar inte universum till triviala bilder, utan han ger läsaren en chans att ana verklighetens universum där ute, bortom det mänskliga förståndet. Han accepterar universums utmaning och svarar poetiskt, först i essäns form och sedan i poesins.